

ПРОБЛЕМИ Й ОСОБЛИВОСТІ КЛАСИФІКАЦІЇ «МОЗКОВИХ ЦЕНТРІВ» США

Однією з провідних тенденцій суспільного розвитку США стає поступове розширення числа учасників політико-економічної системи, серед яких особливе місце посідають представники незалежних експертних структур. Вони активно впливають на процес прийняття державних рішень і формування громадської думки, здобули значний авторитет у наукових колах. Водночас спектр виконуваних ними функцій, якість і глибина аналітичного продукту, а також рівень підготовки спеціалістів-консультантів не завжди однаковий. Адекватна оцінка діяльності «мозкових центрів» і прогнозування їх подальшого розвитку вимагає звернення до детальної класифікації.

Ключові слова: незалежна експертиза, політичний аналіз, «мозкові центри», класифікація.

Think tanks – non-governmental, non-profit organizations that perform research and provide advice on public policy – are influential actors in the United States. Over the last few decades the breadth and scope of think tanks, as well as the impact of their work, have expanded considerably. This paper addresses to a typology of think tanks – an important issue to understand and define their role in public policy.

Key Words: policy advice, research organizations, think tanks, classification.

Основні процеси державного управління у Сполучених Штатах Америки відбуваються на тлі посилення глобальних тенденцій до широкої інтеграції та одночасної фрагментованості країн і регіонів світу, піднесення ролі державних органів із паралельним зростанням впливу позаурядових акторів. Амбівалентність «умовгри» вимагає від керівних структур швидкого й, наскільки можливо, безпомилкового адаптування до нових викликів і завдань, невпинного корегування та модернізації стратегічних програм, а також своєчасної нейтралізації проблем, способи розв'язання яких не вкладаються у стандартні схеми. Для США період кінця ХХ – початку ХХІ століть став, багато у чому, часом «випробування на міцність». Складна соціально-еко-

номічна ситуація першої половини 90-х років, терористичні атаки 2001-го, військові кампанії із сумнівним коефіцієнтом успішності в Афганістані та Іраку, фінансова криза, яку аналітики часом ототожнюють із Великою Депресією, поставили багато питань щодо релевантності політичної поведінки Вашингтона. Вони оголили проблеми різного сприйняття ролі держави громадянами та відсутності згоди щодо способу адекватної реалізації могутності США, послаблення внутрішньої підтримки урядових програм.

Водночас суспільна система США залишається досить стабільною та стійкою. Серед факторів, що формують такий механізм, можна визначити насамперед еластичність американського законодавства і відкритість країни до ринкових трансформацій. Необхідно вказати і на появу нових форм експертної підтримки й управління, зумовлених передусім функціонуванням незалежних аналітичних структур.

176 — Такі установи, які в літературі прийнято називати також «фабриками думок», або «мозковими центрами», пройшли шлях від класичних наукових організацій, які не ставили собі за мету прямий вплив на «поведінку» країни, до важливих і авторитетних структур в управлінні державними та суспільними механізмами. Завдяки своїй інтелектуальній мобільності їм вдається набагато швидше й ефективніше знаходити розв'язки конкретних управлінських завдань, розробляючи при цьому широкі світоглядні концепції та відзеркалюючи базові тренди політико-економічного розвитку.

Діяльність «мозкових центрів» США вважається еталоном у сфері незалежної аналітики. Їх вагомий внесок у політичну теорію та практику незаперечний, адже серед запропонованих ними програм виділяються основні зовнішньополітичні доктрини США, цілий ряд важливих соціально-економічних заходів, а також низка дослідницьких методів, які знаходяться в основі сучасної експертизи: системний аналіз, «теорія ігор» тощо. На нашу думку, досвід американських «мозкових центрів», акумульований ними як позитивні, так і негативні результати, є серйозним підґрунтям для подальшого розвитку якісної аналітики. Механізм їх діяльності та методологія проведення досліджень і подальшої реалізації отриманих результатів вимагають глибокого осмислення й аналізу, адже вони можуть виступити важливим і необхідним інструментом адекватного реформування суспільства у країнах ЦСЄ і, зокрема, в Україні.

Протягом староків свого існування «мозкові центри» багаторазово

змінювалися структурно, розширювали функції, зростали кількісно. Ці факторизначно ускладнюють надання об'єктивної характеристики незалежних експертних центрів та їх класифікацію. Дискусійність даної тематики знайшла широке відображення у працях провідних науковців зі світовим ім'ям (Д. Абельсона, Дж. МакГенна, Е. Річа, Д. Стоун, К. Уівера), а також сприяла появі низки аналітичних розробок авторитетних вітчизняних і російських істориків, економістів, політологів і філософів (С. Дацюка, Т. Плахтія, Н. Беляєвої, В. Согріна, О. Неклесси, А. Уткіна й багатьох інших). Протягом останніх років відбувалися численні семінари та конференції, з дослідження «мозкових центрів», за їх результатами видаються ґрунтовні монографії і збірники; провідні наукові та науково-популярні журнали друкують сотні статей, в яких розглядається феномен незалежної експертизи. Питання співробітництва державних структур і «мозкових центрів» розкриваються також у працях політичних експертів найвищого рангу, наприклад, Р. Хааса, Дж. Ная, Г. Кіс-сінджера та інших.

Водночас дослідники не в змозі подати уніфіковане, узгоджене визначення «мозкових центрів», а навпаки, пропонують десятки критеріїв для їх типології. **Мета статті** – розгляд теоретико-методологічних підходів до визначення сутності незалежних аналітичних структур і, зокрема, пошук методів їх оптимальної класифікації.

За найширшою дефініцією дані структури виступають «незалежними організаціями, створеними для проведення досліджень і розробки незаангажованих і релевантних політичних стратегій» [див. напр.: 18, р. 5]. Політична думка щодо тлумачення терміна «мозкові центри» виокремлює широке коло притаманних їм ознак й особливостей. Так, П. Діксон, автор першої популярної праці, в якій розглядаються «мозкові центри», визначає їх у якості «каналу комунікації між знанням і владою, між наукою й технікою, з одного боку, та розробкою стратегій у розгалужених сферах, які становлять інтерес – з іншого» [4, с. 36]. Е. Річ, один із найавторитетніших сучасних дослідників аналітичних центрів США, окреслює їх як «незалежні, не засновані на інтересах груп впливу, неприбуткові організації, що розробляють і принципово покладаються на експертні висновки та ідеї, метою яких є здобуття підтримки (в осіб, що приймають рішення) для здійснення впливу на політичні процеси» [25, р. 11]. У російській політології «мозкові центри» США

часто вважаються «формою організації інтелектуального процесу... що володіє доступом до фінансових, економічних, технологічних, технічних, культурних ресурсів у планетарних масштабах» [8]. Вітчизняні експерти, зокрема В. Грановський і С. Дацюк, називають їх «об'єднанням мислячих людей, здатних будувати власні соціальні стратегії, висловлювати їх у соціально придатній формі у вигляді конкретного впливу на прийняття важливих законодавчих і виконавчих рішень» [3].

178

Отже, «мозкові центри» – це передусім об'єднання інтелектуалів і експертів, які виконують аналітичні розробки, проводять різнопланові дослідження та формують стратегії і прогнози, зорієнтовані, в основному, на практичне втілення владними органами. Така широка інтерпретація феномена «мозкових центрів» зумовлена їхньою структурною неоднорідністю, різним характером та якістю аналітичного продукту, способом його інкорпорації до державних програм. Тому максимально повне й адекватне тлумачення сутності позаурядових аналітичних організацій вимагає не просто виокремлення сукупності ознак, що повноцінно їх характеризують, але змушує спершу вдаватися до опису відмінностей «мозкових центрів» від схожих інституцій та пошуку тих специфічних рис, якими мають володіти центри незалежної експертизи.

Надзвичайно багато спільного мають «мозкові центри» з академічними дослідницькими групами, що діють при американських університетах. Експерти провідних позаурядових центрів, як і представники наукових кіл, займаються розробками широкомасштабних проектів й аналізом окремих проблем. Якість і глибина їхніх досліджень часто визнаються тотожними; і це при тому, що рівень вищої освіти США вважається одним з найкращих у світі¹. Проте інтелектуальний продукт «мозкових центрів» відрізняється значно більшою лаконічністю, орієнтацією на прикладний характер, він часто адаптований для сприйняття ширшими категоріями осіб, нефхівцями, що значно стимулює пришвидшене впровадження конкретних програм. Окрім цього, дослідження «мозкових центрів» іноді дуже спеціалізовані, сфокусовані на вирішенні конкретних

¹За даними трьох найавторитетніших університетських рейтингів (QS World University Rankings, Times Higher Education World University Rankings та Academic Ranking of World Universities) у першій десятці найкращих університетів світу стабільно перебувають 6-8 американських вузів.

питань, але, зазвичай, проводяться на широкій міждисциплінарній основі. Вони ведуться із залученням урядових радників або ж чиновників, наближених до вищого керівництва, а тому враховують також кон'юнктурні потреби політичного бомонду.

Близьким за своєю сутністю поняттям виступає широко розповсюджений у вітчизняній і, здебільшого, російській політології, термін «центр відкритої політики» («центр публічної експертизи»). Спільним для «мозкових центрів» і «центрів відкритої політики» виступає, що вони об'єднують інтелектуалів і експертів, займаються аналітичною діяльністю й розробкою стратегій, політичних програм, доктрин і прогнозів. Найбільш характерною відмінністю між ними виступає те, що важливим фактором діяльності центрів публічної експертизи виступає обов'язкова наявність в їх організаційній структурі політиків-практиків. Саме вони стають безпосередніми акторами в реальному втіленні програм, розроблених аналітичними групами центру. Часто функціонування центрів публічної політики може бути зорганізованим самими політиками для обслуговування власних інтересів. Окрім цього, центри публічної політики можуть проводити дослідження на вимогу представників владних інститутів, на замовлення громадських організацій, ділових кіл або приватних осіб. Найважливіші аспекти діяльності таких структур проаналізовано на міжнародному семінарі, проведеному під егідою гуманітарно-політологічного центру «Стратегія» (Санкт-Петербург) [11].

179

Американським аналогом центрів публічної політики виступають консалтингові компанії, що виконують разові чи довготермінові дослідження на контрактній основі. П. Діксон, хоча й прямо не відносить такі структури до числа «мозкових центрів», проте вважає їх невід'ємною частиною «імперії науково-дослідницької діяльності» США [4, с. 18]. Вони розробляють і впроваджують різноманітні PR-акції, формують і корегують публічний образ політичних осіб тощо. Розмежування між такими фірмами й «мозковими центрами» часом досить непевне. Різниця між ними полягає, на нашу думку, не тільки у формальних площинах особливостей юридичної реєстрації та відсутності фінансової залежності від замовників досліджень, але й більшій орієнтації «мозкових центрів» на експертизу важливих суспільно значимих питань.

За методологією впливу на осіб, відповідальних за політичні рішення, «мозкові центри» можна порівнювати із «групами

особливих інтересів» – лобістськими організаціями, діяльність яких спрямована на просування конкретних політичних й економічних рішень. Вони передусім представляють інтереси великого бізнесу й окремих релігійних сил. Їх фінансові можливості стали, протягом останніх десятиліть, основою передвиборчих кампаній великого числа конгресменів і сенаторів. І це не дивно, адже їх щорічні доходи (згідно з податковими деклараціями), знаходяться на рівні приблизно 3,5 млрд. дол. [5]. Рівень же впливу лобістів на політичні рішення, за результатами громадських опитувань, останніми роками складає близько 83% [15]. На відміну від лобістів, «мозкові центри» ставлять собі за мету не отримання чистого прибутку за допомогою прямих або непрямих методів тиску на окремих високопосадовців, а здобуття певних важелів впливу на перебіг політико-економічних процесів, у тому числі шляхом залучення громадськості.

180 — Складність відокремлення незалежних експертних установ від інших форм суспільної активності, у рамках яких концентруються інтелектуальні та фінансово-політичні ресурси, полягає у перманентній взаємодії, перетині інтересів. Специфіка їх відносин також зумовлює часті зміни суб'єктів й об'єктів, коли в різні моменти часу одна й та ж особа або інституція може бути як агентом дослідження, так і його предметом, тим, хто впливає, або тим, на кого впливають. Організаційна структура та принципи діяльності таких груп також не стали, вони відкриті до постійних змін і трансформацій.

«Мозкові центри» володіють рядом особливих рис, які виділяють їх з-поміж інших схожих на них установ. Це, по-перше, посередницька діяльність між інтелектуалами та владними органами. Для цього недержавні експертні групи здійснюють комунікацію між суб'єктами політики, активно пропонують їм свої розробки, контролюючи при цьому процес залучення аналітичної продукції у політичну практику. По-друге, це проведення досліджень найвищого рівня за допомогою унікальних методик, на основі широкої статистичної бази та «інсайдерської» інформації. По-третє, їх робота зорієнтована на вирішення важливих суспільних питань, а не для реалізації таких власних потреб, як, наприклад, збагачення або здобуття влади. По-четверте, експертиза незалежних аналітичних груп має адресний, консультативний характер, вона пропонує рішення, методи та технології, що максимально відповідають вимогам кінцевого споживача. Отже, «Мозкові центри» не просто суб'єкти

проведення досліджень політико-економічних процесів, а, радше, агенти змін. По-п'яте, такі структури – це неприбуткові організації, незалежні асоціації аналітиків і практиків. Інтереси великого бізнесу, здебільшого, мало впливають на хід досліджень. По-шосте, «мозкові центри» не вдаються до відверто популістських методів; вплив на осіб, що приймають найважливіші рішення в державі, здійснюється на основі авторитетності запропонованої аналітичної продукції, її конкурентоздатності. По-сьоме, незалежні експертні структури – це об'єднання висококласних спеціалістів, професіоналів, кожен з яких володіє систематичними та глибокими знаннями у своїй сфері, може запропонувати реальні методи розв'язання окремих проблем, а також бути відповідальним за свої рішення перед суспільством. І, по-восьме, «мозковий центр» – це організація, що діє згідно зі статутом, на постійній основі (а не створюється для вирішення поодинокого питання), має визначену структуру керівного апарату.

Отже, у феномені «мозкових центрів» у певний спосіб, перетинаються наука і політика. Довгі роки вони вважаються впливовими й авторитетними важелями американського та міжнародного політичного процесу. Причому кількість «мозкових центрів» невпинно зростає, а їх діяльність, методи проведення досліджень і здійснення впливу на процес прийняття рішень значно диверсифікуються.

Популярність незалежних аналітичних структур призвела до значної ерозії терміна «мозковий центр», ускладнюючи особам, що приймають рішення, вибір адекватної команди експертів-консультантів. Зорієнтуватися у широкому колі «мозкових центрів» допоможе, на нашу думку, проведення їх класифікації у межах поставлених автором завдань.

Найбільш розповсюдженою типологією недержавних аналітичних структур виступає функціональна, яка водночас відповідає етапам становлення та еволюції мозкових центрів.

Першими «мозковими центрами», віх класичному розумінні, стали об'єднання інтелектуалів, представників ділових кіл і політичного бомонду, сформовані для вирішення окремих питань політичного й економічного життя США початку ХХ століття. Передумовою появи та непересічного впливу позаурядових аналітичних груп саме у Сполучених Штатах став, перш за все, соціально-культурний фактор: однією із фундаментальних основ, на яких базується динаміка розвитку об'єднань інтелектуалів, виступає своєрідний

дух іновачійності та відкритість американського суспільства для швидкого запровадження багаторівневих удосконалень, що закладено ще першими емігрантами до Нового Світу¹. На появу перших «мозкових центрів» також вплинули специфічні риси, пов'язані з англосаксонською традицією XVIII-XIX століть, серед яких і розповсюдження «закритих» товариств і клубів «за інтересами», і заснування субкультури студентських братств елітарного характеру. Зазначимо, що й сьогодні велику кількість спеціалістів і членів керівного складу провідних незалежних експертних установ складають вихідці саме з таких напівзакритих «цехів».

182

Безпосереднім каталізатором появи «мозкових центрів» стало посилення ролі держави в регулюванні економічного й політичного життя суспільства із одночасною зацікавленістю ділових структур у раціоналізації дій влади. Окрім цього, важливе значення, як уважає С. Дацюк, відомий український філософ і експерт Агентства гуманітарних технологій, мав фактор «накопичення критичної маси інтелектуального капіталу» [3] та пов'язаний з цим бурхливий розвиток економічних і соціально-політичних наук. Тобто саме у цей період у американському суспільстві почали вдало «працювати» важливі фактори: можливість проведення якісних теоретичних досліджень і бажання їх втілювати практично.

Найбільш виразно такі тенденції можна відстежити, аналізуючи установчі документи («Mission statement») перших «мозкових центрів». Завдання відділу зовнішньополітичної експертизи Інституту урядових досліджень (Інститут Брукінгса), наприклад, сформульовано так: «Місія програми досліджень зовнішньої політики полягає у наданні авторитетної інформації, висловлюванні критичних оцінок і здійсненні ґрунтовного аналізу світових подій, а також у передбаченні розвитку подій, які найбільш вірогідно будуть впливати на американську зовнішню політику протягом наступних декількох років» [17].

Перші «мозкові центри» склалися переважно з представників

¹Власне, сама специфіка самоврядування переселенців, коли основні питання проживання часто регулювалися радою членів громади, привнесла чимало в нормативно-правову базу країни. Конституція США стимулює самостійність при розв'язанні проблем, наприклад, локального характеру (методами місцевого самоврядування) і водночас також заохочує, у складних випадках, подання петицій до федеральних владних органів.

академічної еліти; пізніше спеціалісти називатимуть такі структури «університети без студентів» [26, р. 564]. До найбільш впливових організацій того часу дослідники відносять Фонд Карнегі за мир у всьому світі (The Carnegie Endowment for International Peace, 1910 р.), Інститут урядових досліджень (Institute for Government Research, 1916 р.), на основі якого створено Інститут Брукінгса (Brookings Institute, 1927 р.), Інститут війни, революції та миру Г. Гувера (The Hoover Institution on War, Revolution and Peace, 1919 р.) і Раду з міжнародних відносин (Council on Foreign Relations, 1921 р.).

«Університети без студентів» займаються, в основному, розробкою широких, науково-обґрунтованих програм. Вважається, що вплив даних структур на політичну практику першої половини ХХ століття був досить низьким. Проте, на нашу думку, таке твердження не відповідає дійсності, оскільки існує багато прикладів ефективності першої хвилі «мозкових центрів» при розв'язанні як зовнішньополітичних, так і внутрішньодержавних проблем США. Приміром, полковник Е. Хауз, радник президента В. Вільсона, залучив для надання консультацій на Паризькій мирній конференції групу експертів (відому як «Inquiry»), що бере активну участь у розробці «Чотирнадцятипунктів» та опрацюванні ре-комендацій для конструювання післявоєнного миру [12, с. 81]. А для Ф. Д. Рузвельта в якості першого – і, за оцінками експертів, найважливішого – кроку в боротьбі з Великою Депресією стає створення «квазімозкового центру» який, по суті, бере на себе функції уряду країни та витягає її з кризи [7]. Зауважимо, що й сьогодні один із перших «мозкових центрів» США – Інститут Брукінгса – стабільно займає найвищі рядки у рейтингах кращих аналітичних установ країни та світу [23].

Позитивний приклад перших «мозкових центрів» надає поштовх до подальшого розвитку системи незалежної аналітики. Друга світова війна і подальший розпал блокового протистояння ознаменували закінчення ери американського ізоляціонізму. Зростання амбіцій США і стрімке підвищення активності держави на світовій арені зумовили високий попит на компетентних експертів, здатних розробити послідовну й ефективну міжнародну стратегію, а також займатися виконанням конкретних завдань, спрямованих на здобуття стратегічних переваг для країни.

У цей період виникають організації, що уособлюють собою другий тип «мозкових центрів», засновані урядом для проведення

спеціалізованих досліджень за його замовленням. Такі інституції отримують назву «контрактних». Першою і найавторитетнішою з числа таких структур стала «Корпорація РЕНД»¹ (RAND Corporation, 1945 р.), що й до сьогодні займається опрацюванням проблем національних інтересів США, досліджує широкі кола питань для Пентагона [19, р. А1]. Її заснування відбулося за значної підтримки президентської адміністрації та ділових кіл військово-промислового комплексу. Почавши свою діяльність у якості дочірньої компанії концерну «Дуглас Ейркрафт» (Douglas Aircraft), Корпорація вже у 1948 році отримала незалежний статус. Її відносини із урядом були і залишаються стабільно міцними.

184

За РЕНД швидко затвердився імідж найбільш успішного й ефективного «мозкового центру». Сьогодні діяльність РЕНД вважається еталонною, саме вона вперше змогла об'єднати сукупність найрізноманітніших способів збору й обробки інформації, створила метод системного підходу й аналізу. Корпорацією також уперше застосовано «мозковий штурм» – оперативний аналіз групою спеціалістів певної проблеми з усіх ракурсів і пошук несподіваних, неординарних способів її розв'язання вирішення, метод «Дельфі» – тобто відпрацювання рішень у ситуаціях, коли кількість необхідної інформації дуже обмежена тощо. РЕНД стала першопрохідцем у застосуванні комп'ютерних технологій для автоматизації процесу аналізу. Яскравим фактом, що ілюструє глибину досліджень Корпорації, є те, що у різні періоди в них брало участь більше 30 лауреатів Нобелівської премії [20]. РЕНД, зосередившись на проблемах національної безпеки, також розробляє низку й багатьох інших значимих питань, і повністю виправдовує сподівання її засновників, що надали Корпорації настільки зобов'язуючу назву.

Протягом 50–60-х років ідеї та спеціальні знання, що надавалися «контрактними мозковими центрами», відображали майже повний консенсус політичної та наукової еліти щодо розробки міжнародної стратегії. Водночас, саме цей період вважається першим «сплеском» зростання організацій, що вважають себе «мозковими центрами». Перспектива укладання угод із представниками владних структур і військово-промислового комплексу привабили до себе велику

¹RAND розшифровується як «Research and Development», що, по суті, виступає аналогом терміна «НДКР», уособлюючи так всю систему науково-дослідної діяльності країни.

кількість як інтелектуалів, що шукали альтернативних способів самоствердження, так і дилетантів, яких приманювали «легкі» способи збагачення.

Нова хвиля «мозкових центрів», що виникає у 60–70-х роках, пропонує аналітичний продукт, який суттєво відрізняється від глибокої, науково-обґрунтованої експертизи «університетів без студентів» або конкретних, орієнтованих на безпосереднє практичне втілення державними органами, рішень «контрактних» структур. В основі нового підходу – використання різноманітних політичних, економічних і соціальних ідей, які враховували преференції потенційних адресатів. Така зміна акцентів порушила питання про заангажованість і необ'єктивність програм, запропонованих новими «мозковими центрами»; через це ефективність стратегій, розроблених на основі експертної оцінки представників двох попередніх хвиль «мозкових центрів», також почала викликати значні сумніви. Відтак, 60–70-ті роки, стають періодом певного розколу «союзу» політиків і незалежних аналітиків.

185

Сотні організацій, що виникають у цей період, в американській політичній думці називають «пропагандистськими» (advocacy think tanks) [14, p. 11]. Сьогодні вони являють собою публічні та приватні організації, діяльність яких спрямовується, здебільшого, на отримання важелів маніпулювання політичною стратегією та суспільною думкою. Поєднуючи свої дослідження з маркетинговими технологіями з арсеналу лобістських груп, пропагандистські установи трансформували традиційну природу та роль «мозкових центрів»: вони стали досить виразно ідеологічно орієнтованими, відкрито декларують свою політичну позицію, націлюючи діяльність не тільки на ґрунтовні наукові дослідження, але й на пропаганду своїх ідей та відкритий вплив на політичних осіб [9, с. 70]. Водночас з-поміж «пропагандистських» організацій виокремлюються такі структури, як Центр стратегічних і міжнародних досліджень (Center for Strategic and International Studies, 1962 p.), Фонд Херітейдж (Heritage Foundation, 1973 p.), Інститут Катона (Cato Institute, 1977 p.), що привнесли значні позитивні зміни у характер діяльності системи незалежної експертизи. Серед важливих нововведень – максимальна лаконічність і своєчасність аналітики, більша медіавідкритість, широке залучення громадськості до обговорень суспільно значимих питань тощо.

Додавання фактору ідеологічної залежності ускладнило подальшу діяльність усіх «мозкових центрів». В окремі періоди, особливо під час ескалації економічних і соціальних криз, коли зростає рівень суспільної політизації, отримування федеральних контрактів або громадських благодійних внесків чи грантів починає безпосередньо залежати від основних ідейних позицій «мозкових центрів» та їх прихильності до політичної платформи однієї з партій [16, р. 568]. Однак часом пріоритети більшості «мозкових центрів» визначити складно: знані аналітичні групи намагаються не афішувати свої політичні погляди у програмних документах і публікаціях, використовуючи розпливчасті формулювання. Значна частина «мозкових центрів» – за деякими даними майже половина [9, с. 74] – не має однозначно визначеної ідеологічної спрямованості. Задекларований експертними організаціями нейтралітет зумовлений, переважно, усвідомленням того факту, що політизована аналітична інформація оцінюється адресатами негативно, викликає зниження рівня довіри.

186

— У цілому, аналіз публікацій засобів масової інформації, інтерв'ю лідерів незалежних аналітичних груп й окремих положень ряду програмних документів дозволяє розділити «мозкові центри» на консервативні, ліберальні («прогресивні») та центристські (ідеологічно нейтральні):

– до консервативних належать ті «мозкові центри», які сконцентровані на розвитку вільного ринку, обмеженні впливу держави, на індивідуальних свободах, релігійному вихованні та на традиційних сімейних цінностях. Підтримуються діловою елітою й представниками Консервативної партії;

– ліберальні «мозкові центри» – це організації, які, зокрема, пропонують використовувати урядові програми для ліквідації економічної, соціальної та гендерної нерівності, бідності, стагнації цін і закликають до соціальної справедливості, збереженню навколишнього середовища, зменшення витрат на ВПК. Вони також, зазвичай, підтримуються академічною елітою;

– центристські (нейтральні) – це передусім великі структури, що володіють великим досвідом у сфері незалежної аналітики, здобули значний авторитет і повагу провідних політичних сил, а відтак незалежні від тимчасової кон'юнктури. Серед таких організацій – Корпорація РЕНД, Рада з міжнародних відносин, Інститут Брукінгса

тощо.

Дослідники іноді розширюють спектр ідеологічних уподобань «мозкових центрів» і додають організації лібертаріанського спрямування (найяскравіший приклад – Інститут Катона), а також ті, що підтримують обидві провідні партії США (bi-partizan), ті, які не підтримують жодної з партій (non-partizan), і ті, які безпосередньо декларують свою ідеологічну незалежність¹.

Окрім очевидних результатів третьої хвилі «мозкових центрів», існують, на перший погляд, менш помітні, проте надзвичайно важливі наслідки: поява великої кількості незалежних груп, що прагнули брати участь у політичному житті країни, ознаменувало собою виникнення нових позадержавних акторів, зацікавлених у керуванні суспільними процесами [1, с.29]. Окрім «мозкових центрів», до них належать представники ТНК, лобістські компанії, громадські рухи та навіть приватні особи («знаменитості») тощо. Принципи захисту суспільних інтересів (advocacy), які знаходяться в основі діяльності «пропагандистських мозкових центрів», ознаменували у такий спосіб тенденцію до розширення кола активних учасників державного управління.

187

Отже, три вказані типи «мозкових центрів» – «академічні» («університети без студентів»), «контрактні» та «пропагандистські» – виступають основними, базовими моделями незалежних аналітичних структур. Саме на таку класифікацію спирається, наприклад, один із провідних дослідників «мозкових центрів», професор К. Уївер [26, р. 565]. Водночас, значна динамічність розвитку незалежних експертних структур, їх перманентна взаємодія призвела до численних розгалужень: так, у працях науковців з'являються типології, що можуть містити сім – дев'ять видів експертних установ. До них іноді відносять також інституції, створені під егідою університетів, видавничі групи, фірми, що працюють з урядом за програмами сприяння розвитку малого бізнесу, консалтингові структури, що обслуговують інтереси політичних партій, інтелектуальні клуби, організації, засновані політиками для задоволення свого «ego» [див. напр.: 14, р. 38; 21, р. 735].

Складність виокремлення «мозкових центрів» один від одного, проблематичність порівняння їхньої ефективності та оцінки адек-

¹За матеріалами ресурсу <http://think-tanks.findthebest.com/>

ватності експертизи таких структур призвели до необхідності введення додаткових індикаторів для їх класифікації. У наукових працях з'являються типології, які пропонують розрізняти «мозкові центри» за основними напрямками діяльності (розрізняючи організації, що займаються суто політичними або економічними чи екологічними проблемами, багатопрофільні структури), за правовим статусом (серед яких непартійні, неприбуткові та некомерційні центри, громадські організації, засновані владними структурами, партіями, або представниками ділових кіл) [2, с. 26-27]. На нашу думку, використання даних класифікацій для проведення розмежувань серед «мозкових центрів» США навряд чи завжди адекватне, оскільки вони нехтують важливим критерієм, що відрізняє, перш за все, позаурядові аналітичні структури від інших подібних груп, – їх незалежність.

188 — Згідно з американським законодавством, «мозкові структури» засновуються як «безприбуткові громадські організації» у вигляді фондів (foundations) або корпорацій, діяльність яких спрямована на досягнення суспільних цілей (public benefit corporations). Згідно зі ст. 501 (частина «С», пункт 3) Податкового кодексу США, їм заборонено «займатися діяльністю, спрямованою на здійснення впливу на законодавство», а також «прямо чи опосередковано брати участь у будь-яких політичних кампаніях і втручатися у виборчі перегони задля підтримки чи підриву інтересів кандидатів на будь-яку державну посаду» [27]. Такий статус водночас дозволяє «мозковим центрам» бути звільненими від сплати податків. Очевидно, що можливість легального уникнення податкового навантаження для структур, здатних оперувати багатомільйонними бюджетами для проведення досліджень, – важлива, проте не найвагоміша причина дотримуватися незалежного статусу. Він, перш за все, дозволяє продемонструвати незаангажованість того чи іншого аналітичного продукту, неупередженість у процесі політичної експертизи, відсутність зв'язків із тимчасовими кон'юнктурними вимогами.

Незалежність «мозкових центрів» встановлюється також іншими нормативно-правовими документами США. Основні юридичні аспекти їхньої діяльності регулюються, зокрема, внутрішнім законодавством штатів, які, переважно, базуються на основі Модельного закону про безприбуткові корпорації, що передбачає високий рівень автономності таких інституцій [6, с. 123].

Виокремлення незалежності «мозкових центрів» як важливого

критерію їх характеристики не завжди вважається ключовим. До прикладу, П. Діксон до числа «фабрик думок» відносив як класичні «мозкові центри», так і університетські і урядові структури, а також приватні консалтингові фірми [4, с. 24]. Дж. МакГенн, проводячи типологію «мозкових центрів» також не вбачає необхідності однозначного розмежування експертних установ відносно ступеня їх незалежності, проте й розділяє їх на дві групи: ті, що засновані на неприбутковій основі, і «дочірні» структури університетів, політичних партій, уряду та приватних компаній [див. напр.: 24, р. 10–11].

На даний момент дослідники все більше схиляються до активнішого використання незалежного статусу аналітичних структур як важливого критерію їх класифікації. Е. Річ, авторитетний спеціаліст із проблем управління експертними структурами, чітко відмежовує «мозкові центри» від інших подібних установ, спираючись, в основному, саме на ступінь їхньої самостійності [25, р. 14].

Окрім аналізу незалежності експертних структур, науковці також пропонують звертатися і до розгляду таких критеріїв, як цілі й завдання, основні функції, базові джерела фінансування, якість аналітичного продукту та рівень кваліфікації співробітників [9, с. 72–73]. Окремі дослідники ще більше розширяють запропоновану класифікацію, додаючи такі параметри, як причини виникнення «мозкового центру», його організаційна структура, тематичні напрямки досліджень та їх політична спрямованість, способи просування ідей центру, оцінка його ролі й місця в політичному процесі, авторитет у професійному співтоваристві та політична «вага» [10, с. 27–35].

Отже, «мозкові центри» – зримі та важливі актори всієї політичної системи США. Їх структурна неоднорідність, відмінність функцій, напрямків і масштабів діяльності, інструментарію для проведення дослідження та його подальшої імплементації, розбіжність способів організації та функціонування, значно ускладнили процес кваліфікації та класифікації таких установ. Більше того, безпосередня участь в управлінні суспільними процесами, непересічний вплив на рішення найвищих посадових осіб, доступ до фінансових ресурсів (урядових контрактів, грантів, благодійних пожертв) і високий рівень присутності у мас-медіа зробили незалежні аналітичні структури жаданим прикладом для наслідування: аналогічні інституції часто копіюють окремі риси «мозкових центрів». У сукупності це призводить до того, що виникає неоднозначність у трактуваннях

сутності незалежних аналітичних структур й, відповідно, їх типології. З метою більш об'єктивної оцінки ролі й місця ряду конкретних «мозкових центрів», із-поміж інших подібних, дослідники змушені вводити численні критерії та різноманітні параметри, ускладнюючи та розширюючи межі їх класифікації.

На нашу думку, найбільш адекватною типологією «мозкових центрів» залишається стабільний і відносно простий поділ незалежних аналітичних структур на «університети без студентів», «контрактні» та «пропагандистські» установи. Дана класифікація дозволяє враховувати широкий спектр характерних, притаманних саме цим структурам рис, ви-окремлювати їх із ряду аналогічних інституцій. Безперечно, введені у науковий обіг додаткові, специфічніші фактори, дозволяють розширити можливості для більш точної оцінки «мозкових центрів». Однак вони виступають, радше, вторинними та малонадійними, оскільки протягом своєї діяльності незалежні аналітичні групи можуть неодноразово змінювати структуру, диверсифікувати джерела фінансування, звертатися до нових методів досліджень, оновлюючи при цьому свій кадровий склад.

190

Джерела та література:

1. Беяева Н. «Мозговые центры» в России и странах Запада: сравнительный анализ / Н. Беяева, Д. Зайцев // Мировая экономика и международные отношения. – 2009. – № 1. – С. 26–35.

2. Горный М. Фабрики мысли и центры публичной политики: классификации, взаимодействие с партиями, способы финансирования / М. Горный // Фабрики мысли и центры публичной политики. Международный и первый российский опыт / Под ред. Сунгурова А. – Санкт-Петербург: Норма, 2002. – 108 с.

3. Грановский В. Современные фабрики мысли. Доклад Агентства гуманитарных технологий / В. Грановский, С. Дацюк. – 1999. – Режим доступу: aht.org/rus/analytics/archiv/1999/doclad.htm.

4. Диксон П. Фабрики мысли / П. Диксон. – М.: Прогресс, 1976. – 422 с.

5. За результатами дослідження, проведеного у 2009 році Центром відповідальної політики (Center for Responsive Politics), Вашингтон. – Режим доступу: <http://www.opensecrets.org/lobby/index.php>.

6. Кочетков Г. Корпорация. Американская модель / Г. Кочетков, В. Сूपян. – С-Пб: Питер, 2005. – 320 с.

7. Лучшее Сделано. Уроки Рузвельта – как бедных сделать богатыми: Интервью с директором Центра международных исследований Института США и Канады, д. и. н. Уткиным А. / Провел Сабов А. // Российская газета – Центральный выпуск № 4306. – 6 марта 2007. – Режим доступа: www.rg.ru/2007/03/06/utkin.htm.

8. Неклесса А. Постиндустриальный передел России / А. Неклесса // «ИНТЕЛПРОС – Интеллектуальная Россия». – Октябрь 2003. – Режим доступа: www.intelros.org/books/opera_selecta/opera_selecta_41.htm.

9. Рич Э. Пропагандисты и аналитики: «мозговые центры» и политизация экспертов / Э. Рич, К. Уивер // Pro et Contra. – 2003. – Том 8. – № 2. – С. 64–89.

10. Сравнительный анализ российских и зарубежных аналитических центров: case-study: учебное пособие / Сост. и ред. Беляева Н., Зайцев Д. – М.: ГУ-ВШЭ, 2007. – 284 с.

11. Фабрики мысли и Центры публичной политики. Международный и первый российский опыт / Под ред. Сунгурова А. – С-Пб: Норма, 2002. – 176 с.

12. Фісанов В. Програє суперництво (США та Австро-Угорщина у Центральній Європі в роки Першої світової війни) / В. Фісанов. – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – 264 с.

13. Abelson D. Do Think Tanks Matter? Accessing the Impact of Public Policy Institutes / D. Abelson. – Kingston and Montreal: McGill–Queen's University Press, 2002 – 246 p.

14. Abelson D. Think Tanks and U.S. Foreign Policy: A Historical View / D. Abelson // An Electronic Journal of the U. S. Department of State. – 2002. – Vol. 7. – № 3. – P. 9–12.

15. Business Divides: Big Companies Have Too Much Power and Influence in DC, Small Business Has Too Little. – The Harris Poll. – 2010. – April, 1. – Mode of access: http://www.harrisinteractive.com/vault/Harris_Interactive_Poll_Politics_Business_DC_2010_04.pdf.

16. Callahan D. Liberal Policy's Weak Foundations / D. Callahan // The Nation. – 1995. – November. – P. 568.

17. Foreign Policy Studies Program at the Brookings Institution. – Mode of access: www.brookings.edu/fp/information.htm.

18. Haass R. Think Tanks and U.S. Foreign Policy: A Policy-Makers Perspective / R. Haass // An Electronic Journal of the U. S. Department of State. – 2002. – Vol. 7. – № 3. – P. 5–8.

19. Harris R. After the Cold War, RAND Remakes Itself as a Civilian Expert / R. Harris // Wall Street Journal. – 1993. – June 18. – P. A1.

20. History and Mission: The Nobel Prize and Rand. – Mode of access: <http://www.rand.org/about/history/nobel.html>.

21. McGann J. Academics to Ideologues. A Brief History of the Public Policy Research Industry / J. McGann // Political Science and Politics. – 1990. – № 4. – P. 733–740.

22. McGann J. Globalization and the Growth of Think Tanks / J. McGann. – Mode of access: <http://depot.gdnet.org/newkb/fulltext/globtt.pdf>

23. McGann J. The Global «Go-To Think Tanks»-2009 / J. McGann. – Режим доступу: [http://www.ony.unu.edu/2009 Global Go To Think Tank Rankings \(TT Index\) last version.pdf](http://www.ony.unu.edu/2009%20Global%20Go%20To%20Think%20Tank%20Rankings%20(TT%20Index)%20last%20version.pdf).

24. McGann J. Think Tanks and the Transnationalization of Foreign Policy / J. McGann // Electronic Journal of the U.S. Department of State. – 2002. – Vol. 7. – № 3. – P. 13–18.

192
— 25. Rich A. Think Tanks, Public Policy and the Politics of Expertise / A. Rich. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – 272 p.

26. Weaver K. The Changing Role of the Think Tanks / K. Weaver // Political Science and Politics – September 1989. – P. 563–578.

27. United States Code / Title 26 / Chapter 1 / Subchapter F / Part I / Section 501.